

ELŐZETES JELENTÉS A KAPOSSZENT JAKABI APÁTSÁG FELTÁRÁSÁRÓL

A zselicszentjakabi apátság ma már restaurált maradványai helyén néhány évvel ezelőtt még fákkal, bokrokkal benőtt dombtető állott, és csak egy 3–4 m magasságig kiemelkedő falmaradvány jelezte, hogy a területen korábban épület állott. A falak eredeti hovatartozására írott források utaltak. Többszörös átírásban megmaradt az apátság 1061-ben kelt alapítólevele,¹ ebből megtudjuk, hogy a Kapos folyó melletti Szent Jakab apostol hegyén ott, ahol az előbbi szent tiszteletére szentelt, régisége miatt elpusztult templom állott, Atha (Ottó) comes, a Győr nemzetségbeli Győr fia bencés monostort alapított, az ott lakó népeknek pedig cserébe más birtokot adott.² A monostor felszentelésén, mint a nádor vendégei, részt vett a dalmáciai hadjáratból visszatérő Salamon király és Géza herceg is.³ Az alapítólevélből megtudjuk, hogy az egyik legkorábbi magánkegyúri alapítású monostorról van szó, s utalásokat találunk benne az épület előzményeire, valamint a korábban itt lévő lakosságra nézve is. Az apátsággal a középkor folyamán számos oklevél foglalkozott, ezek elsősorban a kegyurak és a monostor közötti vitás kérdéseket érintik, s nem tartalmaznak közvetlen utalásokat a kolostor és templom épületeire. Csak késői, XVI. századi adatok utalnak a kolostor melletti plébániára,⁴ ill. arra, hogy a török harcok idején Szent Jakabot várként használták.⁵ A pusztulás kezdetei is erre az időre tehetőek, a végleges pusztulás azonban hosszabb folyamat eredménye, hisz 1776-ban a templom északi falán még szentek freskóit látták.⁶ A feltárás előtt a helyszínen látható csekély falmaradványokat 1951-ben nyolcszögű torony részletének vélték.⁷

Amint az eddigiekből kitűnik, a középkori törté-

neti kutatások szempontjából is jelentős kolostor építéstörténetére, elrendezésére, tehát az események kereteit szolgáltatató épületegyüttesre az írott adatok csak szórványosan, nagy hiatusokkal utalnak, így ez csak régészeti feltárás során volt megismerhető.

Az 1960–66 között végzett régészeti kutatás⁸ alapján kirajzolódott előttünk a kolostor építéstörténete, alakja, méretei, de adatokat nyújtott az ásatás a terület korábbi történetére is.⁹

Az ásatások során felszínre került épületek két különálló csoportban helyezkednek el a domb tetején: az északi – a Dombóvár felé vezető útra néző – részen kis különálló nyolcszögű kápolna állott, ennek északi oldalfalai mutatkoztak a terepen a feltárás megkezdése előtt, ettől délre, mintegy 20 m távolságra állott a kolostor épületegyüttese, azaz a kolostor temploma a dél felől hozzá csatlakozó központi udvaros, kerengős elrendezésű kolostori lakóépülettel. Ezek közül a legmagasabban, átlagosan két méteres magasságban a templom falai, ill. a velük párhuzamos északi kerengőfal maradtak meg, ettől dél felé a feltárt falak magassága fokozatosan csökken, oly mértékben, hogy a déli zárófal egy része, ill. a délnyugati sarok alapfalai teljesen elpusztultak.

A feltárás során kirajzolódó összefüggő, szabályos kolostoralaprajz nem azonos építési periódus emléke, a falakról többszörös átépítés, kisebb és nagyobb átalakítás nyomai olvashatók le. A bencés kolostor kétségkívül legkorábbi része az alapítás után épült templom. A bonyolult elrendezésű és a hazai közvetlen párhuzamokat nélkülöző templomnak félköríves, kiugró apszissal záródó főhajójához igen keskeny oldalhajók tartoznak, melyekhez mindkét külső

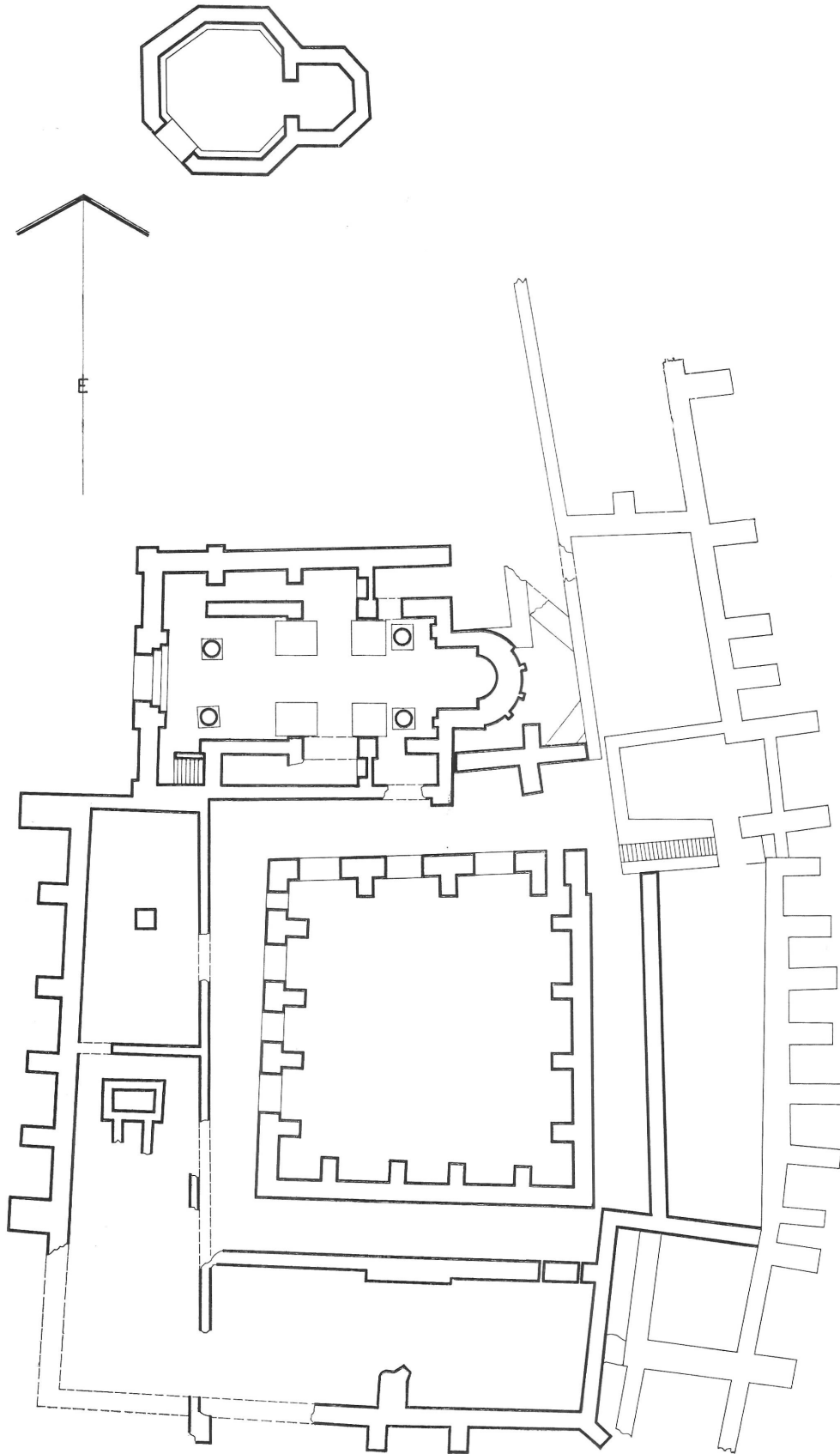
1. Az alapítási okmány többszörös átírásban megmaradt változataival s az 1957-ben felfedezett változat szövegével Kumorovics L. Bernát foglalkozott részletesen. TBpM 16 (1964) 43–83, s bizonyította az oklevél többek által vitatott hitelességét. Ugyanitt foglalkozott a magánkegyuraság egyik legkorábbi példájaként feltűnő apátság kérdéseivel. (Továbbiakban: KUMOROVITZ 1964.)
2. KUMOROVITZ 1964, 53–55.
3. Képes Krónika. Budapest, 1964. II. 122.
4. 1529. – L. SÖRÖS P., PRT XII/B Budapest 1912, 249.
5. Már 1500-ban említik az apátsági „Várnagy”-ot (SÖRÖS 1912, 247.). A kolostor a török harcok alatt vár szerepét tölti be: THURY J., Török történetírók II. (1521–1566), Budapest 1896, 274.

6. FUXHOFFER D.–CZINÁR M., Monasterologia Regni Hungariae. Tom. I. Pest 1858, 214.

7. GENTHON I., Magyarország művészeti emlékei. I., Budapest 1959, 149. Adatai az 1951. évi Kaposvár városképi és műemléki vizsgálatok megfigyeléseire támaszkodnak.

8. Az ásatás nagyobb részben Kaposvár Város Tanácsának, ill. részben Somogy megye Tanácsának a költségén folyt. Munkatársként több éven keresztül részt vett a munkálatokban Gedai István és az 1964. évben Hellebrandt Magdolna.

9. Az épület együttes építéstörténetét az ásatás adatai alapján ZÁDOR M., Kaposvár, Budapest 1964. c. munkájában vázolta, de sajnálatos módon nem hivatkozott a feltárások eredményeit értékelő ásató régész személyére.

73. A kaposzentjakabi bencés apátság alaprajza. – Grundrisse der Benediktinerabtei von Kaposzentjakab.

LXXV. Kaposzsjakab, I = pillérfő; II = oszloplábazat a XI. századból; III = római sírkő. – I = Pfeilerkopf; II = Basis aus dem 11. Jh. III = Römisches Grabstein.

oldalon nagy, részben zárt és boltozott karzatlépcső alapozások és egyéb belső térelválasztó elemek csatlakoznak. A mellékhajókat elválasztó oszlopsor alapozása feltűnően nagyméretű és masszív, a köztük lévő távolság pedig egyenlőtlen. Az apszis mellett in situ talált két faragott oszlopházat, valamint az ásatás során előkerült változatos díszű oszlopféjezetek a templom gazdag belső díszítéséről tanúskodnak.

A román stílusú templomot a XIV–XV. század fordulóján átalakították, gótikus stílusban átboltozták. Erről vallanak a körülfalazott, megvastagított oszlop-lábazatok, s a pusztulási törmelékben talált behullott boltozati maradványok. (73. kép)

Ugyanebben az időszakban keletkezett a központi udvaros, kerengőfolyosós kolostor is. Az átépítés időpontjának meghatározására a kolostor és a templom esetében is a bordaprofilok formai vizsgálata szolgált, de ezeket a formai vizsgálatokat alátámasztják az oklevelek is. Az apát és a kegyurak között évszázadokon keresztül fennálló állandó feszültség 1387-ben rövid időre alábbhagy, amikor a kegyúri család tagját, Miklós fia Bertalant választják apáttá.¹⁰ Ez a néhány évig tartó békés időszak alkalmas a kolostor felvirágoztatására, átépítésére, időpontja pedig megegyezik azzal az időszakkal, melyre formai analógiák alapján a boltozati bordákat keltezhetjük.

A kolostornak az átépítés előtti alaprajzát egész pontosan nem ismerjük, de több előkerült részlete, ill. a negatívumok alapján megállapíthattuk, hogy eltért a központi elrendezésű általános kolostorsémától. A korábbi kolostort fallal vették körül, s részben e körítőfalra épültek rá a XIV–XV. század fordulóján bekövetkezett nagy átalakításkor a kerengőfolyosót szegélyező épületszárnyak, ahol a keleti szárny északi vége alatt nagyméretű dongaboltozatos pincét képeztek ki.

A kolostorépület szegélyező falait több ízben nagy, erős támpillérekkel erősítették meg. Ez kettős célt szolgált: óvta a meredek domboldalra emelt épület falait a megcsúszástól, de – főként a későbbi időszakban – védőfalként is szolgált. A megcsúszást azonban így sem lehetett teljesen elkerülni, mint erről a délkeleti sarok falai, repedéseik, foltozásai, átépítései tanúskodnak.

A kolostor külső falai sajnos nem követhetők végig a terepen: a keleti körítőfal s a vele párhuzamos belső falvonulat a templom vonalától északra véget ér (feltárt maradványaik fokozatosan fogynak el az alapozás aljáig). Folytatásukat – amennyire ásatási lehetőségeink megengedték – igyekeztünk északabbra megkeresni, de eredménytelenül. Az bizonyos, hogy a kolostoregyüttes fennállásának utolsó periódusában ez az észak felé haladó szakasz már használaton kívül volt.

A kolostor keleti zárófalán kívül, ott, ahová a felhalmozott ásatási földanyag miatt a régészeti kutatás nem terjedhetett ki, a műemléki helyreállítás során még egy külső kerítés, ill. védőfal részletei kerültek

elő: valószínűleg a vár-korszakból származó megerősítés maradványa. Ennek további kutatására azonban már nem volt lehetőség.

Erről az utolsó periódusról az említett külső védőfaltól eltekintve egyéb nyomok is tanúskodnak: fegyverek, lószerszámok, sarkantyúk maradványai, de szabad tüzelésnyomok, eldobált állati csontokkal és késői kerámiatöredékekkel kevert vastag hamurétegek is mutatják, hogy a várként használt kolostor beépítetlen, szabad térségein katonaság tanyázott.

A kolostori együttestől északra kis különálló kápolna maradványai állanak. A nyolcszög alaprajzú, támpillér nélküli hajóhoz a nyolcszög öt oldalával záródó, ugyancsak támpillér nélküli kis szentély csatlakozik. Ez a kis kápolna valószínűleg azonos az 1529-ben említett plébániával,¹¹ melynek építésére – az alaprajz formai sajátosságai alapján – a XIII. század végén, esetleg a XIV. század elején kerülhetett sor. Építésének okát abban kereshetjük, hogy a fennálló szabályok értelmében a kolostorok templomai nem láthatták el a lakosság számára szükséges plébániai funkciót (keresztelés, temetés stb.)¹²

Mind a kis kápolna, mind a kolostori együttes belsejében és környékén az ásatás folyamán kerültek elő sírok. A temetkezések teljes feltárására, sajnos nem kerülhetett sor. A kiásott sírokból néhány „S” végű hajkarika és egy I. István érem került elő. Megállapítható volt, hogy a legkorábbi temetkezéseket a kolostor temploma mellett, annak nyugati és északi oldalán kell keresnünk. Az István-éremmel eltemetett halott és a kolostortemplom belsejében talált néhány nyom azt valószínűsíti, hogy az alapítólevélben említett korábbi, elpusztult Szent Jakab templom a Kópány leverése utáni időszak tértitéseivel lehet kapcsolatban. Az ugyanitt emlegetett korábbi lakosságra pedig a X. századra jellemző kerámialeletek is utalnak.

A temetkezések zöme a középkor későbbi időszakából származik. A kis kápolna körül valószínűleg a falu lakosságának többsoros, egymásba ázott síros temetője húzódott, de a kolostor templomának, kerengőfolyosójának és középudvarának földjét is többszörszörösen átforgatták az itt folyó temetkezésekkel. E sírok zöme melléklet nélküli volt, némelyik mellett késő-középkori csatok, gombok, gyűrűk, olvasószemek és keresztika kerültek elő.

Az ásatás a középkori maradványok mellett adatokat szolgáltatott a terület középkor előtti lakosságára is. A dombháton és a nyugati lejtőn talált őskori maradványok bronzkori településre utalnak. Ennél sokkal jelentősebbek a római kori leletek: a templomot másodlagosan felhasznált, törött római téglából építették, a díszítő részletek között újrafaragott római figurális dombormű töredékeit, (LXXV. t. III.) római építészeti tagozatokat találtunk. Több IV. századi, elsősorban Valentinianus-érem is ismeretes az ásatásból.

Nagy Emese

10. SÖRÖS 1912, 243–244.

11. L. a 4. sz. jegyzetet.

12. BOGYAY T., A jáki apátsági templom és Szent Jakab kápolna. Szombathely 1943, 82.

RAPPORT PRÉLIMINAIRE SUR LES FOUILLES DE L'ABBAYE DE KAPOSSZENTJAKAB

Dans la petite localité de Kaposszentjakab — Zselicszentjakab était son nom au moyen âge — rattaché aujourd'hui à la ville de Kaposvár, le comte Atha (Ottó) fonda en 1061 l'abbaye bénédictin. La lettre de fondation fournit beaucoup de renseignements au sujet de la construction et des domaines de ce monastère de fondation patronale privée le plus anciens de ce genre. Dans les chartes ultérieures il est surtout question des litiges entre patrons et abbés, mais elles ne nous fournissent pas de renseignements sur les bâtiments du monastère même. L'histoire de l'ensemble de bâtiments, complètement détruits pendant les combats livrés par les turcs au XVIe et au XVIIe siècles et presque entièrement ensevelis, nous a été révélée par les fouilles effectuées entre 1960 et 1966.

Du côté sud de l'église bâtie au XIe siècle et transformée au tournant du XIV–XVe siècles dans le style gothique, se joignait le cloître construit en même temps. Le monastère précédent, datant de l'époque romane, était moins grand et de forme moins régulière que le cloître

en question. Les analogies du plan compliqué de cette église datant des XIe et XIIe siècles, sont inconnues dans notre pays. La décoration sculptée, de style romane est de grande qualité. Au nord de l'ensemble cohérent de l'église et monastère se situe une chapelle solitaire, octogonale qui devait être construite pour servir de paroisse, vers la fin du XIIIe siècle ou au début du XIVe siècle. A l'intérieure et aux alentours des bâtiments, des tombes du XI–XVIe siècles ont été découvertes.

Les bâtiments qui ont servi de place forte des confins à l'époque des combats avec les turcs, ont été entourés, au XVIe siècle, d'un rempart extérieure.

Au dessous du monastère, dans les couches de terre, on a trouvé les traces d'établissements de l'âge primitif ainsi que des objets romains.

Les études sur les intéressantes questions historiques et architecturales provoquées par les résultats des fouilles sont en cours.

E. Nagy

